

Redescobrir la Diputació del General

És tot un orgull gaudir de la possibilitat de posar un gra de sorra, en aquestes pàgines breus, que ajudi a mostrar de quina manera Eva Serra ha tingut un paper fonamental en el retrobament de la Diputació del General com a subjecte historiogràfic durant les darreres tres dècades. Per a aconseguir-ho em permetreu que sigui una mica extens en les citacions: és especialment pertinent per deixar-la parlar en el nostre record. Potser la seva primera crida en aquest sentit es produí el 1987, quan, encara capficada en el debat clàssic sobre la transició del feudalisme al capitalisme, remarcava (Serra, 1987): «La Diputació mereixeria un estudi seriós per la seva funció de defensa de la llei aclarint el sentit d'aquesta defensa, i per la seva capacitat fiscal autònoma aclarint-ne també el seu caràcter. Perquè: la visió de les seves finances en termes exclusivament de corrupció resulta parcial i poc aclaridora».

Posar en una nova posició dins el quadre, més en primer pla, la història de la Diputació del General en concret i de les institucions de la terra en general era un objectiu, de fet, encara posterior a un altre de més elemental: el de combatre l'oblit historiogràfic dels segles moderns a Catalunya. A principis dels noranta Eva Serra escrivia (Serra, 2014a): «Una demostració d'aquest defecte el trobem en la mateixa *Notícia de Catalunya* de Vicens Vives, on les pàgines dedicades als segles xvi i xvii hi són insubstancials, per no dir del tot errònies. Vicens, emmirallat pel fenomen de la monarquia autoritària i Amèrica, va desestimar i ridiculitzar la història moderna de Catalunya i això ens ha afectat, malgrat Reglà i Elliott».

En contrast amb la visió vicentina heretada, Eva Serra considerava anys després (mirant enrere amb orgull per la feina feta) que «potser allò que més ha canviat en els darrers vint-i-cinc anys ha estat la visió dels segles xvi i xvii entesos com a decadents» (Serra, 2014a). Segurament fou en el seu pròleg al volum segon de l'edició dels *Dietaris de la Generalitat* on la nostra historiadora es mostrà més

contundent quan afirmà que, des de les grans obres de Coroleu i Pella (1878), Antonio de la Torre (1923), Rovira i Virgili (entre 1922 i 1934) i Soldevila (1934-1935) fins a Víctor Ferro (1987), ningú en mig segle havia tornat a atorgar a la Diputació del General com a institució «el paper històric que li correspon» (Serra, 1994b).

Pel que fa a la història política i institucional del nostre país en època moderna, els darrers anys del segle passat van ser fonamentals a l'hora de recuperar una perspectiva arran de Terra; de Terra, amb majúscules, en oposició, parafrasejant aquell famós article publicat al diari *El País*, a la d'altres que s'ho miraven des de dalt del cavall del poder dels vencedors. D'aquest canvi de rasant, de perspectiva, Eva Serra en fou una peça fonamental. Sentint-se hereva d'una tradició col·lectiva (com va gaudir els darrers anys escrivint sobre Ferran de Segarra o sobre el seu pare, arqueòleg eminent, per encàrrec de l'Institut d'Estudis Catalans!), a ella li agradava afirmar que, de fet, no feia altra cosa que reprendre la via oberta pels historiadors anteriors a la Guerra Civil, amb Ferran Soldevila al capdavant, que havien estat escombrats de la vida acadèmica pel franquisme, amb l'objectiu d'eliminar «del raonament històric el fet nacional» (Serra, 1995a).

L'any 1990 assenyalava al respecte, a l'inici del seu estudi sobre els Guimerà: «Fa uns anys el debat sobre el tema de la transició del feudalisme al capitalisme m'impulsava a intentar la recerca de les arrels socials agràries de la Guerra dels Segadors. No obstant això, l'enfocament de la Guerra dels Segadors només des de la perspectiva social agrària, ja fos sota la reacció feudal, o sota l'enduriment fiscal, era també un enfocament parcial que explicava coses però limitava la globalitat de la qüestió». Invocava aleshores, doncs, la necessitat simultània de «molts enfocaments, des de la conjuntura fins als canvis d'estructura, però especialment en relació amb els mecanismes de dominació política i les tensions en el sistema de poder: evolució institucional, dinàmica de les lleis i dialèctica institucions/corona, lligada al tema dels greuges i les contrafaccions. Un enfocament [reblava el clau] que permeti situar el sentit social i polític polivalent del resistencialisme en un context internacional on imperialisme i formació de l'Estat modern eren una mateixa cosa» (Serra, 1990).

Eva Serra considerava els anys seixanta i setanta del segle passat com els «de l'ordre monàrquic i l'Estat fort» (el referent de les obres de Joan Reglà o Jesús Lallinde), als quals havien seguit uns vuitanta d'un gir notable, segurament influïts (com passa sempre) pel context vital dels historiadors, el canvi polític provocat per la mort del dictador i el desplegament autonòmic: a finals d'aquella dècada, i sobretot des del món extraacadèmic, l'aparició de les grans obres de Víctor Ferro i Núria Sales i la celebració del congrés sobre les Corts a Catalunya proposaren un terreny de joc força diferent, dins el qual s'obrien camí les institucions del país, principalment, la Cort General i la Diputació del General, «com a subjectes histò-

rics amb lògica pròpia i amb una tendència a desistir-se de la tutela de la monarquia» (Serra, 2014a).

Pugnaven, doncs, dos grans prismes d'observació: d'una banda, aquell que vinculava la modernitat a la política imperial de la monarquia, dins el qual les institucions territorials que hi feien de contrapès eren «tipificades com a pròpies de mentalitat medieval, anacròniques o fruit d'aparells polítics d'aristocràcies decrepites i de velles o no tan velles oligarquies», i, per tant, on «en lloc de política enfront de la monarquia només s'hi trobava endogàmia, clientelisme, corrupció i política discrecional»; Eva Serra, en canvi, insistia a situar en peu d'igualtat les «diferents lògiques polítiques entre monarquia i regne» i també en la necessitat d'assenyalar «la repercussió negativa de la política dinàstica sobre la societat catalana en termes socials, econòmics, polítics i militars». Com a resultat de la seva visió, «la Diputació del General deixa de ser un organisme només oligàrquic i anacrònic» i esdevé un organisme viu, amb capacitat d'adaptar-se als canvis, que articulava interessos creuats i barrejats d'una part socialment important del país (Serra, 2004).

Sense menystenir moltes altres aportacions, la conjunció en aquell moment de l'aparició de les obres de Víctor Ferro i Núria Sales i de *Les Corts a Catalunya* va donar un veritable tret de sortida al canvi de paradigma. A mitjan anys vuitanta Eva Serra va viure directament les dificultats sorgides a l'hora d'editar el tractat de Víctor Ferro. Seguia fil per randa l'esquema proposat per ell, que trobava especialment lloable, que consistia a «fer una doble observació que combina la visió aparentment estàtica de les institucions amb els factors dinàmics interns i externs que les transformen i les fan evolucionar»; en definitiva, la seva capacitat de «lligar model i canvi» (Serra, 2009). Amb Núria Sales, coprotagonista també d'aquest canvi de perspectiva, va compartir intensament docència a principis dels noranta en el naixement de l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives de la Universitat Pompeu Fabra. En les petites aules dels espais provisionals del carrer Muntaner de Barcelona, els seus cursos de doctorat parlaven amb passió de les institucions de la Terra i tenien ja en la Diputació del General, especialment en la seva evolució durant la segona meitat del segle XVII, una base fonamental, amb dues fonts principals: l'estudi dels eloqüents «testaments de diputats» i, sobretot, l'obra d'Onofre Monsalvo, *Relació y memòria de algunas cosas particulars del molt illustre consistori de la Diputació del trienni MDCLXXX*, oïdor de comptes del braç reial durant aquell trienni (el manuscrit de l'obra es conserva a la Casa de l'Ardiaca, AHCB, manuscrit A-111). El congrés *Les Corts a Catalunya*, finalment, un projecte impulsat des de fora del món universitari, amb una aportació molt rellevant en la fixació del cànon de fonts pròpies de la Cort General, mitjançant un article col·lectiu encapçalat per Jaume Riera Sans, consolidà en ella la idea (verbalitzada tot just per Núria Sales) de fer realitat l'objectiu ambiciós d'editar els pro-

cessos dels braços i el protonotari reial de les Corts Generals de l'edat moderna, continuant així el vell projecte del segle XIX.

Aquella pacient tasca de redescobriment, en què Eva Serra va ser tan fonamental, va quedar també emmarcada entre dos aniversaris historiogràfics viscuts sense gaire ressò: el dels 350 anys de 1640, celebrat el 1990, i el dels 650 anys del naixement de la Diputació del General a la Cort General de Cervera, commemorat el 2009. Certament, l'estudi de la revolució catalana de 1640 va convèncer Eva Serra de la necessitat de conèixer amb molta més profunditat la Diputació del General com a àmbit de poder i representació. La direcció de l'obra col·lectiva *La revolució catalana de 1640* (publicada per Crítica el 1991) inicià un gir important en la seva recerca, que ratificà el seu acostament a la història política i institucional. Eva Serra definí aquell episodi com una revolució, dins la qual destacà el paper de la Junta General de Braços, que assolí «una notable força unificadora revolucionària i una sòlida dimensió social i nacional». Mesos abans, en l'estudi sobre els Guimerà, assenyalava la importància de les fonts documentals pròpies de les Corts, parlaments i juntes de braços, prou negligides per la historiografia fins a aquell moment: «El dietari o procés de corts de Pau Claris és molt revelador en aquest sentit» (Serra, 1990).

LES FONTS (UN ARXIU ENCARA AVUI SEGRESTAT) COM A PEDRA DE TOC

Convé insistir en la qüestió de les fonts, perquè és clau en la contribució d'Eva Serra al redescobriment de la Diputació del General. Primer de tot, calia rescatar públicament el seu valor, per plantejar després bones hipòtesis sorgides de la seva anàlisi i contrastar-les exhaustivament i deixar de menystenir-les en la recerca. L'enorme i lloable desplegament documental d'Elliott a *La revolta catalana* incloïa més d'un miler de citacions de fonts d'arxius catalans, espanyols i europeus. Sempre minucios, l'historiador anglès en feia la seva valoració personal en un apèndix (p. 551-552 de l'edició catalana) on destacà sobretot l'«extraordinàriament valuosa selecció de papers del Consell d'Aragó». L'obra n'oferia prop de quatre-centes citacions, que, lògicament, acabaven situant la perspectiva dels membres del Consell, principals assessors del monarca, com a prisma central interpretatiu; un punt de vista reforçat amb més d'un centenar més de citacions relatives a la correspondència entre 1636 i 1640 del lloctinent comte de Santa Coloma, home principal del rei al país. En canvi, pel que feia a la dita sèrie Generalitat del mal anomenat Arxiu de la Corona d'Aragó, l'historiador anglès es limitava a parlar de «secció important» i reconeixia d'entrada no haver consultat més enllà de quatre volums dels *Dietaris* i les *Deliberacions* i tres de les *Lletres trameses*, alhora que qualificava els primers de «referència purament personal de les decisions preses».

Per reblar el clau, pel que feia a la documentació de la Cort General inclosa a la mateixa sèrie Generalitat, l'historiador anglès parlava de volums «bastos i incomplets». En contrast amb la munió de testimonis documentals de l'àmbit reial, va incloure tot just una vintena de citacions dels processos de cort, dels *Dietaris* i de les *Lletres trameses*, mentre que les de les *Deliberacions* es compten amb els dits d'una mà.

No cal dir que Eva Serra no compartia aquest biaix de partida en l'atansament a les fonts: ben al contrari, conscient de l'enorme interès com a patrimoni del citat fons Generalitat contribuí des de l'inici al projecte, endegat també a principis dels noranta per Josep Maria Sans Travé, d'edició dels volums dels dietaris de la institució, que qualificà com una «crònica social i política interessantíssima»; redactà, a més, el pròleg al segon dels volums, el relatiu als anys 1539 a 1578: anant directe al gra, en el segon paràgraf d'aquell pròleg considerà necessari fer notar que Elliott «va tendir a menystenir la institució i va considerar la seva documentació de poc interès» (Serra, 1994a). Més enllà de les grans sèries documentals de l'escribania de la Diputació del General, va saber analitzar d'una manera exhaustiva i molt precisa el rastre tant de les comissions de la Cort General, davant les quals la Diputació passava comptes (les del balanç), com de la legislació específica aprovada a la Cort General sobre la Generalitat, com a delegació permanent seva: el *Llibre dels quatre senyals* (manuscrit fins al 1634, que recollia totes les disposicions del segle xv, reeditat en facsímil el 2006, amb estudi introductori de Tomàs de Montagut) i els denominats *capítols del redreç* (formalitzats com a tals i estampats per primera vegada tardanament, el 1512), que estudià detalladament tant per a les Corts Generals del segle xvi (Serra, 1999) com per a les del segle xviii (Serra, 2014b); també li interessaven molt les successives tarifes fiscals aprovades. Tots ells, materials que va saber sempre posar molt hàbilment en context i fer parlar de manera generosa.

AUTORA PRINCIPAL DE LA NOSTRA VISIÓ ACTUAL DE LA DIPUTACIÓ DEL GENERAL

A partir de la revalorització d'aquesta força documental, posà immediatament damunt la taula una idea central: l'enorme potència social de la institució, fonamentada en el seu paper fiscal, que era alhora la base del seu vigor polític. Per dalt, gràcies a la multiplicació d'àmbits de decisió consistorials, en comissió o directament assemblearis; i també per baix, amb la implicació de milers de persones en l'estructura territorial del fisc i en el «negoci» de la recaptació (recorrem que en bona part s'encarreguen companyies o societats privades creades per a l'ocasió); en aquesta estructura, doncs, s'hi sumava tant la «xarxa politicoadmi-

nistrativa», com «els grups socials que participaven en la gestió fiscal». Amb l'estudi «Diputats locals i participació social en les bolles de la Diputació del General (1578-1638). Una mostra i una reflexió», publicat a la revista *Pedralbes*, oferí una exhibició de la seva capacitat per esprémer fins al final les possibilitats de les fonts, a partir de l'estudi dels memorials de la institució destinats a informar la Cort General de 1701-1702 del seu estat financer (Serra, 1994a). Després de la d'Antoni Jordà per a la segona meitat del segle XVII, aquella fou la primera anàlisi acurada del paper de les companyies privades en la gestió dels impostos, amb els seus homes de palla, fiadors i capitalistes, en un procés, a cavall dels segles XVI i XVII, d'eixamplament dels interessos creuats que conflüen en la institució, tant en sentit social com territorial. La dimensió extrabarcelonina de la Diputació del General adquirí gran força en aquell treball: «La reconstrucció d'aquesta xarxa i els interessos creats entorn de la mateixa està per fer», va escriure reptant els seus successors (Serra, 1994a). L'any següent, hi tornà amb la seva contribució al 67è Congrés de la Federació Històrica del Lluenguadoc-Rosselló, amb un estudi pioner sobre la Generalitat als comtats també al tombant dels segles XVI-XVII (amb els seus condicionants de territori de frontera), a través de l'estudi de les visites, una font qualitativa de la qual va esprémer reflexions molt rellevants, relatives a la importància local del comerç del ferro, la sal, la draperia de llana i les capes de pastor (Serra, 1995b).

Així, doncs, Eva Serra ha estat autora de molts treballs que han obert camins sobre l'acció política concreta de la Diputació del General, sempre basats en la riquíssima documentació del fons Generalitat (per cert, encara segrestat pels seus hereus tres-cents anys després de l'entrada dels borbònics a Barcelona), des de «L'inici formal de la guerra contra el rei: un censal de tres-centes mil lliures. Nota a un aspecte de la Guerra dels Segadors» (Serra, 1989), sobre l'emissió de deute públic per la Generalitat per al finançament de la mobilització contra Felip IV de Castella, fins a «Galeres catalanes, forçats i moriscos (1607-1612)», la seva contribució al VI Congrés d'Història Moderna de Catalunya (Serra, 2008). Estudià detalladament l'ensorrament fiscal de la institució que va precedir la seva substitució política, més o menys formal, per la Conferència dels Tres Comuns, mitjançant una comparativa gràfica (Serra, 1997): «La relació entre la fiscalitat del General i la del rei, a la primera meitat del segle XVII a Catalunya, podia haver estat d'1 a 4 en favor de la Generalitat, a la segona meitat del segle XVII, tenint present el que diu la Concòrdia de la Generalitat amb els seus creditors (Bonsoms 2.593 i 8.436) i les afirmacions del lloctinent comte de Palma durant les Corts del 1701-1702 (Albareda, J., *Els catalans i Felip V*, Barcelona, 1993, p. 70-90), la relació podria haver estat d'1 a 3 en favor de la monarquia».

Però, més enllà de les mil i una apreciacions de detall, sempre de gran subtilitat interpretativa, potser el més rellevant des del punt de vista historiogràfic és que

Eva Serra va anar donant forma durant més de tres dècades als trets més destacats de la visió de conjunt de la institució que tenim avui, amb aportacions que han restat fixades a les grans obres de síntesi sobre l'evolució de la institució al llarg de l'edat moderna. Seves són moltes de les pàgines més importants dels darrers estudis generals de caràcter col·lectiu publicats sobre la institució: la *Història de la Generalitat de Catalunya i els seus presidents*, publicada per la mateixa Generalitat i Enciclopèdia Catalana el 2003, amb Eva Serra com a introductora del volum segon, dedicat als anys 1518-1714; també, la *Història de la Generalitat de Catalunya. Dels orígens medievals a l'actualitat, 650 anys*, editada per la Generalitat i l'Institut d'Estudis Catalans el 2011, dins la qual fou l'única autora que redactà dos capítols que abasten tres segles: l'inicial, dedicat a les reformes del segle xv i al creixement institucional de la centúria següent, i el consagrat a l'estudi de la Generalitat de Catalunya entre 1652 i 1700 (Serra, 2011a). En definitiva, la gran aportació d'Eva Serra fou el redescobriments de la Diputació del General com a eina complexa de poder i representació en els grans moments republicans de l'època moderna fins al 1652, i, particularment, la visió d'aquell any de retorn a la submissió als Àustria com un moment clau en la història de la institució, curtcircuitada per les conseqüències de la guerra i de la repressió, de la qual ja no es recuperà mai, sota una acció reial que sintetitzà amb paraules que avui ressonen amb força: «un assaig conscient de desactivació política del país i de reconversió en un conjunt de vassalls obedients i pidolaires» (Serra, 1997).

EL LLEGAT FINAL SOBRE LA DIPUTACIÓ: *ELS LLIBRES DE L'ÀNIMA*

L'estudi dels dos grans moments en la història de la Diputació del General (la Guerra Civil del segle xv i la revolució de 1640) portà necessàriament a prestar gran atenció a la posterior reacció reial i, en concret, a l'instrument de control extern de la institució emprat per mantenir els catalans dins el camí recte, és a dir, a l'estudi de les insaculacions (més enllà del que ja s'havia fet per a l'àmbit municipal). El Decret reial de control de les insaculacions de 23 de gener de 1654 afirmava (Serra, 1997): «Queremos y declaramos que es nuestra expresa voluntad que todos los arriba insiculados sólo tengan derecho a estarlo en las bolsas mientras no se lo prohibiremos... y nos reservamos la facultad de excluirlos y sacarlos della sin causa o con ella siempre y quando nos pareciere [...]». No cal dir que la Diputació del General que sortí d'aquestes condicions de control, amb excepcions puntuals com les dels anys dels Barretines, no tingué ja res a veure amb l'anterior.

Si més no des de l'any 2000, Eva Serra escrivia sobre la conveniència de posar més fàcilment a l'abast de tothom les relacions de candidats contingudes en els

llibres de l'ànima: «si fossin publicades, foren d'una utilitat immediata molt valuosa», deia; com sempre, no donava puntada sense fil, lamentant les conseqüències de no fer-ho: «Els perfils familiars i personals dels homes de la monarquia adquireixen relleu historiogràfic, mentre el perfil dels homes del pactisme resten encara molt desdibuixats, sinó ignorats». En aquella data, comentant una primera presentació dels llibres feta per l'arxiver Jaume Riera Sans, ja tenia clar quina era la informació més rellevant que ens podien oferir i, fins i tot, quina havia de ser la metodologia de treball en l'edició: penetrar a fons en el sistema de la insaculació, tenir a mà la nòmina de tots els aspirants a diputat i oïdor entre 1493 i 1714, oferir a primer cop d'ull els lligams de les famílies amb la institució, comprovar l'impacte dels moments de canvi i tensió sobre el regiment de la Diputació i captar-ne l'abast territorial més enllà de Barcelona. No s'estava, com va fer tantes vegades, de fer una crida final a les institucions públiques perquè hi esmercessin mitjans (Serra, 2000).

Amb la voluntat de materialitzar aquesta idea, amb la seva capacitat per fer equip, aglutinà i coordinà un grup format per Jordi Buyreu, Núria Florensa, Sílvia Jurado, Eduard Martí, Eduard Puig i qui escrigué aquestes ratlles, i presentà el 2005 a l'Institut d'Estudis Catalans un projecte d'edició dels llibres de l'ànima, amb la intenció que s'estengués també a l'edició d'aquesta mena de documentació generada en l'àmbit municipal, començant per la capital catalana. El projecte s'inicià amb el disseny d'una base de dades capaç de recollir la transcripció dels llibres i tractar-ne la informació que contenien, de manera que se'n pogués fer una presentació el més eficient possible. El resultat final de la tasca inclogué: *a*) la transcripció dels cinc volums originals que contenen totes les inscripcions de les insaculacions als oficis consistorials de diputat i oïdor entre 1493 i 1714; *b*) una relació alfabètica de tots els personatges insaculats dels tres estaments; *c*) una altra de les formes no autoritzades de noms i cognoms que facilités als estudiosos localitzar en el text els insaculats en les diferents formes en què eren citats i deixar-ne testimoni per a la història de la llengua, i *d*) una relació per bosses que presentés el conjunt d'insaculats i d'inscripcions d'acord amb l'estructura de procedències socials i territorials que els agrupava (bisbes, canonges dels diferents capítols i religiosos; nobles, cavallers i donzells per a les diferents vegueries i sotsvegueries, i ciutadans honorats, gaudints i mercaders per a les ciutats i viles amb dret a insaculació). En l'elaboració de l'obra es generaren més de vint mil registres informàtics; el total d'insaculats identificats fou de 6.435, i el nombre d'inscripcions als diferents oficis, de 9.480. La tasca desenvolupada sota el seu impuls sempre persistent, curós i amical va donar com a resultat un producte de referència, molt útil a l'hora d'ubicar i de conèixer la classe dirigent catalana entre 1493 i 1714.

L'obra veié finalment la llum l'any 2015, sota els auspicis de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans. La introducció, en la qual situava en el

context europeu i municipal la implantació de la insaculació com a mètode electiu, feia també el seguiment, alhora legal i pràctic, de l'evolució de la insaculació entre 1493 i 1714, un «terreny d'observació de moltes coses». Constitueix una referència imprescindible per a tot aquell qui vulgui conèixer la mecànica de reproducció en el poder dels llinatges de la classe dirigent catalana moderna, la distribució del poder entre Barcelona i el territori, els lligams interestamentals entre els tres braços o els canvis operats pel conflicte polític en la base social del poder. El dia que, a la llibreria de l'Institut d'Estudis Catalans, pogué lliurar els exemplars acabats de sortir de la impremta a l'equip d'autors de la transcripció i l'edició puc donar fe que Eva Serra estava particularment feliç. La importància que donava a redescobrir, dignificar i posar a l'abast de tothom les fonts documentals de les institucions catalanes anava fortament lligada a la seva visió de la funció social comunitària de la història, a la necessitat de la seva construcció col·lectiva, al valor de l'aportació de tothom i de cadascuna de les generacions en el fil roig del país. Grups heterogenis, una manera de fer col·lectiva i alhora hereva de la tasca d'altres, com en una cursa de relleus. Són alguns dels trets més profunds que ens ha llegat el seu mestratge inoblidable als qui n'hem pogut gaudir de prop. Tenir-la ha estat una gran sort personal i de país.

MIQUEL PÉREZ LATRE